

ЗМІСТ

ВСТУП	8
ТЕМА 1.	
УВЕДЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО	10
1.1. Місце цивільного права в системі приватного права. Поняття цивільного права	10
1.2. Візія правового регулювання цивільних відносин та його механізм	16
1.3. Українська цивілістика та її персоналії. Дайджест дисертацій з цивільного права, захищених після набрання чинності Цивільного кодексу України	53
1.4. Цивілістичні структурні підрозділи установ Національної академії наук України і Національної академії правових наук України	83
1.5. Українська географія кафедр цивільного (приватного) права	84
1.6. Цивільне право як навчальна дисципліна	87
1.7. Система цивільного права	87
Поняття та терміни	88
Питання, тести для самоконтролю	88
Завдання для індивідуальної роботи	90
Приклади практичних завдань	91
Рекомендовані акти цивільного законодавства	96
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	99
Рекомендована цивілістична література	100
ТЕМА 2.	
ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	103
2.1. Поняття фізичної особи та обрис складників її цивільної правосуб'єктності.....	104
2.2. Індивідуалізація фізичної особи	105
2.3. Часткова цивільна дієздатність фізичної особи	106
2.4. Неповна цивільна дієздатність фізичної особи. Цивільна відповідальність неповнолітньої особи.....	106
2.5. Повна цивільна дієздатність. Надання повної цивільної дієздатності	107
2.6. Обмеження цивільної дієздатності фізичної особи	108
2.7. Поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, цивільна дієздатність якої була обмежена	109
2.8. Визнання фізичної особи недієздатною.....	109
2.9. Поновлення цивільної дієздатності фізичної особи, яка була визнана недієздатною	110
2.10. Визнання фізичної особи безвісно відсутньою.....	110
2.11. Оголошення фізичної особи померлою	111
2.12. Правові наслідки появи фізичної особи, яка була оголошена померлою	112
2.13. Поняття і система актів цивільного стану	113
2.14. Фізична особа як суб'єкт підприємництва	117
2.15. Установлення опіки і піклування над сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування	119
2.16. Установлення опіки і піклування над особами, цивільна дієздатність обмежена, та особами, визнаними недієздатними	122

2.17. Опіка над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, та особи, зниклої безвісти за особливих обставин	124
2.18. Правове забезпечення управління майном особи, над якою встановлено опіку ..	128
2.19. Правове забезпечення управління майном, що використовується у підприємстві, органом опіки та піклування.....	128
2.20. Інститут помічника в цивільному праві.....	128
Терміни та поняття	129
Питання, тести для самоконтролю	130
Завдання для індивідуальної роботи	132
Приклади практичних завдань.....	133
Рекомендовані акти цивільного законодавства	133
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	133
Рекомендована цивілістична література	134

ТЕМА 3.

ЮРИДИЧНІ ОСОБИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.

ФІЛІЇ ТА ПРЕДСТАВНИЦТВА	135
3.1. Поняття, види та організаційно-правові форми юридичних осіб	135
3.2. Порядок створення юридичної особи. Установчі документи юридичних осіб	136
3.3. Цивільна правосуб'єктність юридичної особи та порядок її реалізації. Поняття корпоративних прав	138
3.4. Індивідуалізація юридичної особи	139
3.5. Припинення юридичної особи.....	140
3.6. Підприємницькі товариства як суб'єкти цивільних правовідносин	145
3.7. Непідприємницькі товариства як суб'єкти цивільних правовідносин	214
3.8. Юридичні особи публічного права як суб'єкти цивільних правовідносин.....	224
3.9. Філії та представництва: поняття, утворення і припинення	225
Терміни та поняття	229
Питання, тести для самоконтролю	231
Завдання для індивідуальної роботи	242
Приклади практичних завдань.....	242
Рекомендовані акти цивільного законодавства	243
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	244
Рекомендована цивілістична література	244

ТЕМА 4.

ДЕРЖАВА УКРАЇНА, АВТОНОМНА РЕСПУБЛІКА КРИМ, ТЕРИТОРІАЛЬНІ ГРОМАДИ ЯК СУБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН.....	247
4.1. Правові форми участі держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад у цивільних відносинах	247
4.2. Органи та представники, через яких діють держава Україна, Автономна Республіка Крим, територіальні громади у цивільних правовідносинах	249
4.3. Відповідальність за зобов'язаннями держави Україна, Автономної Республіки Крим, територіальних громад	249
Терміни та поняття	250
Питання, тести для самоконтролю	250
Завдання для індивідуальної роботи	250

Приклади практичних завдань.....	251
Рекомендовані акти цивільного законодавства	251
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики	251
Рекомендована цивілістична література	251

ТЕМА 5.

ОБ'ЄКТИ ЦИВІЛЬНИХ ПРАВОВІДНОСИН..... 252

5.1. Поняття, види об'єктів цивільних правовідносин та їхня оборотоздатність.....	252
5.2. Речі як об'єкти цивільних правовідносин: поняття і класифікація.....	254
5.3. Майно, майнові права як об'єкти цивільних правовідносин.....	256
5.4. Гроші та валютні цінності як об'єкти цивільних правовідносин.....	257
5.5. Цінні папери як об'єкти цивільних правовідносин	258
5.6. Єдиний майновий комплекс.....	262
5.7. Результати робіт і послуги як об'єкти цивільного права	263
5.8. Об'єктивовані результати творчої діяльності	263
5.9. Інформація як об'єкт цивільних правовідносин	263
5.10. Немайнові блага як об'єкти цивільних правовідносин	263
Терміни та поняття.....	264
Питання, тести для самоконтролю.....	267
Завдання для індивідуальної роботи	268
Приклади практичних завдань.....	268
Рекомендовані акти цивільного законодавства	268
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	269
Рекомендована цивілістична література	269

ТЕМА 6.

ПОНЯТТЯ, ВИДИ, ЗМІСТ І ФОРМА ПРАВОЧИНІВ.

ТЛУМАЧЕННЯ ЗМІСТУ ПРАВОЧИНУ ТА ВІДМОВА ВІД НЬОГО..... 271

6.1. Поняття і види правочинів	271
6.2. Умови чинності правочину та презумпція його правомірності	276
6.3. Форма правочину та правові наслідки її недодержання	277
6.4. Тлумачення змісту правочину.....	279
6.5. Відмова від правочину та її кореляція зі суміжними цивільно-правовими категоріями	280
Терміни та поняття	281
Питання, тести для самоконтролю.....	281
Завдання для індивідуальної роботи	283
Приклади практичних завдань.....	283
Рекомендовані акти цивільного законодавства	284
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	284
Рекомендована цивілістична література	284

ТЕМА 7.

НЕДІЙСНІСТЬ ПРАВОЧИНУ 285

7.1. Поняття, підстави і момент недійсності правочину	285
7.2. Універсальні правові наслідки недійсності правочину або окремих його частин	287
7.3. Недійсні правочини як об'єкти цивільно-правових класифікацій	288

7.4. Нікчемні правочини	289
7.5. Оспорювані правочини.....	292
Терміни та поняття	294
Завдання для індивідуальної роботи	296
Приклади практичних завдань.....	296
Рекомендовані акти цивільного законодавства	296
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	296
Рекомендована цивілістична література	296

ТЕМА 8.

ПРЕДСТАВНИЦТВО В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ..... 298

8.1. Поняття і підстави представництва в цивільному праві	298
8.2. Повноваження представника. Правові наслідки вчинення правочинів з перевищенням повноважень.....	299
8.3. Представництво за законом	301
8.4. Комерційне представництво	301
8.5. Представництво за довіреністю.....	302
8.6. Безвідклична довіреність з корпоративних прав	309
Терміни та поняття	310
Питання, тести для самоконтролю.....	310
Завдання для індивідуальної роботи	312
Приклади практичних завдань.....	312
Рекомендовані акти цивільного законодавства	312
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	313
Рекомендована цивілістична література	313

ТЕМА 9.

СТРОКИ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ..... 314

9.1. Поняття строку та терміну як темпоральних категорій цивільного права	314
9.2. Цивілістичні класифікації строків	315
9.3. Визначення та обчислення строків та термінів у цивільному праві	316
9.4. Поняття і види позовної давності, її застосування до вимог, що випливають із цивільних відносин.....	317
9.5. Вимоги, що непідвладні позовній давності	320
Терміни та поняття	321
Питання, тести для самоконтролю.....	321
Завдання для індивідуальної роботи	323
Приклади практичних завдань.....	323
Рекомендовані акти цивільного законодавства	323
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	324
Рекомендована цивілістична література	324

ТЕМА 10.

МІЖНАРОДНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО..... 325

10.1. Місце міжнародного цивільного права в системі міжнародного приватного права.....	325
10.2. Поняття, джерела і система міжнародного цивільного права	326
10.3. Суб'єкти міжнародного цивільного права	327

10.4. Колізійне регулювання правочинів	330
10.5. Колізійне регулювання позовної давності	331
Терміни та поняття	332
Питання, тести для самоконтролю	333
Приклади практичних завдань.....	336
Рекомендовані акти цивільного законодавства	338
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	338
Рекомендована цивілістична література	338

ТЕМА 11.

ЗАРУБІЖНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО.....	339
11.1. Загальна частина цивільного права Естонської Республіки	339
11.2. Загальна частина цивільного права Республіки Казахстан.....	364
11.3. Загальна частина цивільного права Республіки Молдова	427
Терміни та поняття	466
Питання, тести для самоконтролю	474
Завдання для індивідуальної роботи	476
Приклади практичних завдань.....	478
Рекомендовані акти цивільного законодавства	479
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	479
Рекомендована цивілістична література	479

ТЕМА 12.

ПОРІВНЯЛЬНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО.....	480
12.1. Кодифікація зарубіжного цивільного законодавства: порівняльно- правовий аспект	480
12.2. Цивільно-правовий потенціал застосування аналогії закону в зарубіжних країнах (порівняльно-правовий аспект)	483
12.3. Цивільно-правовий потенціал застосування аналогії права за межами України (порівняльно-правовий аспект).....	484
12.4. Порівняльно-правова характеристика способів захисту цивільних прав та інтересів у Республіках Вірменія, Казахстан та Україні	484
12.5. Позовна давність та її застосування до вимог, що впливають із цивільних відносин в Грузії та Україні (порівняльно-правовий аспект)	486
Терміни та поняття	490
Питання, тести для самоконтролю	490
Завдання для індивідуальної роботи	491
Приклади практичних завдань.....	491
Рекомендовані акти цивільного законодавства	492
Рекомендовані матеріали правозастосовної практики у цивільних справах	493
Рекомендована цивілістична література	493
ПИТАННЯ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО ЕКЗАМЕНУ	495

ВСТУП

Цивільне право посідає чільне місце в системі правничих дисциплін та юридичних наук. Його студіюють здобувачі вищої освіти всіх юридичних інститутів і факультетів усього світу. Адже цивільне право є материнським. Особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), що становлять його предмет, як виразно наголошує З. В. Ромовська, *«точують кожну людину щомиті. Вони – як повітря, без яких ми не зможемо жити. Знати закони цих відносин, використовувати їх на користь собі, ближнім і всьому суспільству, – це обов’язок всіх і кожного. Рівень поваги громадян до закону – визначає рівень цивілізованості суспільства»*.

Предметом навчальної дисципліни є досягнення доктрини цивільного права, цивільного законодавства та практика його застосування.

Метою студіювання цивільного права є набуття спеціальних компетентностей, що спрямовані на формування знань, умінь і навичок із застосування цивільно-правового інструментарію. Metі підкорені такі завдання: визначити поняття цивільного права та його місце в системі приватного права; розкрити візію правового регулювання цивільних відносин та його механізм; охарактеризувати українську цивілістику та її персоналії; показати українську географію кафедр цивільного (приватного) права; визначити цивільне право як навчальну дисципліну; розкрити систему цивільного права; охарактеризувати суб’єктів цивільних правовідносин; окреслити об’єкти цивільних правовідносин; визначити поняття, види, зміст і форму правочинів; окреслити поняття і правила тлумачення змісту правочину; охарактеризувати відмову від правочину та її кореляцію з іншими цивільно-правовими категоріями; окреслити недійсність правочину; охарактеризувати представництво в цивільному праві; окреслити поняття і застосування строків у цивільному праві; розкрити загальну частину міжнародного цивільного права; окреслити загальну частину цивільного права Естонської Республіки; розкрити загальну частину цивільного права Республіки Казахстан; охарактеризувати загальну частину цивільного права Республіки Молдова; обрисно зіставити кодифікацію зарубіжного цивільного законодавства; розкрити цивільно-правовий потенціал застосування аналогії закону в зарубіжних країнах у порівняльно-правовому фокусі; розкрити цивільно-правовий потенціал застосування аналогії права за межами України в порівняльно-правовому аспекті; в порівняльно-правовому ракурсі охарактеризувати способи захисту цивільних прав та інтересів у Республіці Вірменія, Республіці Казахстан та Україні; у порівняльно-правовому аспекті охарактеризувати позовну давність та її застосування до вимог, що випливають із цивільних відносин в Грузії та Україні.

Міжпредметні зв’язки: римське приватне право, сімейне право, міжнародне приватне право, цивільне процесуальне право.

Принагідно автор підручника «Цивільне право: національне, міжнародне, зарубіжне, порівняльне. Частина перша» висловлює вдячність за його рецензування:

докторці юридичних наук, професорці, заслуженій юристці України, завідувачці кафедри приватного права Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова **ГРИНЬКО Світлані Дмитрівні**;

доктору юридичних наук, професору, заслуженому юристу України, ректору Одеського національного університету імені І. І. Мечникова **ТРУБІ Вячеславу Івановичу**;

доктору юридичних наук, професору, заслуженому працівнику освіти України, професорці кафедри цивільного права та процесу Державного вищого навчального закладу «Ужгородський національний університет» **ШИМОН Світлані Іванівні**.

*З повагою та найкращими побажаннями –
професор кафедри приватного права
Київського національного економічного університету
імені Вадима Гетьмана,
доктор юридичних наук, професор*

Віталій Миколайович ЧЕРНЕГА

ТЕМА 1.

УВЕДЕННЯ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО

- 1.1. Місце цивільного права в системі приватного права. Поняття цивільного права
- 1.2. Візія правового регулювання цивільних відносин та його механізм
- 1.3. Українська цивілістика та її персоналії. Дайджест дисертацій з цивільного права, захищених після набрання чинності Цивільного кодексу України
- 1.4. Цивілістичні структурні підрозділи установ Національної академії наук України і Національної академії правових наук України
- 1.5. Українська географія кафедр цивільного (приватного) права
- 1.6. Цивільне право як навчальна дисципліна
- 1.7. Система цивільного права

У результаті опанування матеріалів цієї теми студенти повинні:

а) знати:

- місце цивільного права в системі приватного права, а також поняття цивільного права;
- візію правового регулювання цивільних відносин та його механізм;
- українську цивілістику та її персоналії;
- цивілістичні структурні підрозділи установ Національної академії наук України і Національної академії правових наук України;
- українську географію кафедр цивільного (приватного) права;
- цивільне право як навчальну дисципліну;
- систему цивільного права;

б) вміти:

- на основі як традиційних, так і нових бібліотечно-інформаційних технологій самостійно знаходити цивілістичні джерела;
- правильно застосовувати акти цивільного законодавства;
- полемізувати, обстоювати власну правову позицію за цивільно-правовою тематикою.

1.1. Місце цивільного права в системі приватного права. Поняття цивільного права

Цивільне право, як зазначає З. В. Ромовська, це *«лише частина права приватного, тоді територією приватного права можна назвати все те поле різноманітних суспільних відносин, які складаються з волі сторін, а не під диктат держави. І тоді на цьому приватному полі височітиме не лише будівля великої матері-цивілістики, а й такі ж пиши споруди сімейного, трудового, земельного права, з'єднані з материнською єдиною кореневою системою»*.¹

¹ Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник. Видання четверте, доповнене. Київ, 2019. С. 6.

Як констатує Н. С. Кузнєцова, термін «цивільне право» позначає кілька взаємопов'язаних, але не тотожних понять: цивільного права як галузь права, як наука, як навчальна дисципліна. Для повноцінного розуміння цивільного права як юридичної категорії необхідно зважати на два доктринальні підходи до визначення змісту цивільного права:

а) широкий – відповідно до якого цивільне право ототожнюється з приватним правом;

б) вузький – згідно з яким його розглядають як галузь приватного права; як стрижень, з якого відокремилися всі інші галузі вітчизняного права, що належать до приватного права.²

Цивільне право як галузь права являє собою сукупність правових норм, що містяться в Цивільному кодексі України (далі – ЦК України)³ та інших нормативно-правових актах, які регулюють на засадах юридичної рівності, диспозитивності, справедливості, добросовісності, розумності особисті немайнові та майнові відносини за участю суб'єктів (фізичні та юридичні особи, держава України, АРК, територіальні громади, іноземні держави та інші суб'єкти публічного права), які мають самостійний організаційно-правовий статус та майнову відокремленість, діють вільно та на власний розсуд здійснюють свої права, вступають у правовідносини, а також несуть цивільно-правову відповідальність за протиправну поведінку перед іншою особою (потерпілим) за вчинене. Воно як галузь приватного права має свою організаційно-технічну структурну побудову, яка пов'язує всі правові норми в певному порядку, розташовані за певними юридичними ознаками.⁴

Для того, щоб збагнути цивільне право як провідну галузь приватного права резонно студіювати його предмет і метод.⁵ Адже «в своєму органічному поєднанні предмет і метод є тими чинниками, що дозволяють виявити у суспільних відносинах ту «міру» приватності, яка надає їм саме приватноправовий характер, як необхідну і достатню підставу для включення в предмет цивільно-правового регулювання».⁶

Н. С. Кузнєцова констатує, що цивільне право «зустрічає новонароджену людину біля колиски, з її першим подихом і супроводжує її все життя, даючи можливість стати власником, розпоряджатися майном, обирати сферу діяльності,

² Кузнєцова Н. С. Цивільне право, поняття. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнєцова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 847-848.

³ Цивільний кодекс України від 16.01.2003 №435-IV. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/435-15>

⁴ Кохановська О. В., Бажанов В. О. Цивільне право, цивільне право як галузь права. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнєцова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 855-856.

⁵ Чернега В. М. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 15.

⁶ Кузнєцова Н. С. Методологічні засади сучасного цивільного права України: предмет, метод, принципи, система. *Спогади про Людину, Вчителя, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народж. акад. Ярославни Миколаївни Шевченко)* / Громад. орг. «Ліга проф. права, д-рів юрид. наук та д-рів філософії у сфері права»; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. (Серія «In memoriam»). С. 203.

бути творцем, зрештою – проводить у кращі світи і ще деякий час опікується його майном... Ось таке воно цивільне право...».⁷

Відповідно до ч. 1 ст. 1 ЦК України цивільним законодавством *регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини)*, засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників. Однак до майнових відносин, заснованих на адміністративному або іншому владному підпорядкуванні однієї сторони другій стороні, а також до податкових, бюджетних відносин цивільне законодавство не застосовується, якщо інше не встановлено законом (ч. 2 ст. 1 ЦК України).

Я. М. Шевченко наголошувала, що основні напрями розвитку цивільного права є сталими. «Перший – майнові відносини, другий – особисті немайнові відносини. Це поєднання двох найбільш суттєвих форм існування людини в суспільстві, поєднання матеріальних і нематеріальних інтересів, визначення загалом можливості існування людини в суспільстві як особистості».⁸

Майнові відносини, що регулюються цивільним правом, за визначенням В. І. Борисової, це «конкретні властиві товарному виробництву, об'єктивні за змістом і вольові за своєю формою відносини, які засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, майновій самостійності їх учасників».⁹

Особисті немайнові правовідносини, як зазначає Р. О. Стефанчук, є суспільними відносинами, які «виникають між їх учасниками щодо юридичного закріплення за ними особистих немайнових прав та використання цих благ. За своїм характером вони є первинним і самостійним елементом у структурі предмета цивільного права, ґрунтуються на засадах юридичної рівності та вільного волевиявлення їх учасників, спрямовані на забезпечення приватного немайнового інтересу їх учасників, позбавлені економічного (майново-грошового) змісту, а також характеризуються абсолютним характером».¹⁰

Під час аналізу ч. 1 ст. 1 ЦК України, в якій визначено предмет цивільно-правового регулювання, Р. О. Стефанчук вказує на такий позитив правила, сформульованого в ній, оскільки воно: по-перше, чітко й однозначно визнає за особистими немайновими відносинами якість предмета цивільного права; по-друге, спрямоване на розгляд особистих немайнових відносин як повноцінних, рівноправних і самодостатніх відносин, що усуває їх попередню залежність від майнових; по-третє, розглядає особисті немайнові відносини як єдиний комплекс відносин та не розділяє їх залежно від зв'язку з майновими; по-четверте, визначає загальний пріоритет особистих немайнових відносин перед майновими; по-п'яте, встановлює підстави

⁷ Кузнецова Н. С. Мій шлях до цивільного права. *Цивільне право України: погляд у майбутнє*: збірник наукових праць до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 35.

⁸ Проблеми цивільних правовідносин в сучасній Україні: монографія / Я. М. Шевченко, Г. П. Тимченко, С. В. Антонов та ін.; за заг. ред. акад. НАПрН України Я. М. Шевченко. Київ: Ред. журн. «Право України»; Харків: Право, 2013. С. 6.

⁹ Борисова В. І. Цивільне право як галузь приватного права. *Спогади про Людину, Вченого, Цивіліста-епоху (до 85-річчя від Дня народження академіка Ярослави Миколаївни Шевченко)*; за заг. ред. Р. О. Стефанчука. Київ: АртЕк, 2017. С. 33.

¹⁰ Стефанчук Р. О. Цивільні правовідносини, особисті немайнові відносини. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корещького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 867.

включення особистих немайнових відносин до предмета цивільного права. Одночасно вчений наголошує, що зазначене правило має певні *вади*. Не є зрозумілим те, чому засадами включення до предмета цивільного права особистих немайнових відносин є майнова самостійність їх учасників. Такий підхід законодавця не оцінюється як виправданий. Адже, за висновками цього цивіліста, ним фактично здійснюється прирівняння особистих немайнових відносин до «квазімайнових» і створюється спроба чергового нав'язування їх залежності від майнового аспекту. З огляду на викладене, Р. О. Стефанчук запропонував внести зміни до ч. 1 ст. 1 ЦК України та викласти її в такій редакції: «Цивільним законодавством регулюються особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності, вільному волевиявленні, а для майнових відносин – додатково на майновій самостійності їх учасників».¹¹

Особливими відносинами, що входять до предмета цивільного права, є корпоративні та організаційні відносини.¹²

У літературі¹³ констатовано, що норма-дефініція «корпоративні відносини» фігурувала протягом тривалого часу в ч. 3 ст. 167 Господарського кодексу України: ними визнавалися відносини, що виникали, змінювалися та припинялися щодо корпоративних прав. Нині відповідно до ч. 6 ст. 96-1 ЦК України корпоративними є відносини між учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) юридичних осіб, у тому числі які виникають між ними до державної реєстрації юридичної особи, а також відносини між юридичною особою та її учасниками (засновниками, акціонерами, пайовиками) щодо виникнення, здійснення, зміни і припинення корпоративних прав.

Наведена вище норма-дефініція цивільного права «корпоративні відносини» неоднозначно сприймається в літературі. Наприклад, Ю. М. Жорнокуй звертає увагу на те, що з огляду зі змісту ст. 96-1 ЦК України відсутньою залишається відповідь на питання, куди поділася така категорія учасників корпоративних відносин, як «члени кооперативу» (безпосередньо виробничого кооперативу), хоча цей Кодекс (§2 «Виробничий кооператив» глави 8 «Підприємницькі товариства») та Закон України «Про кооперацію» оперують нею. Натомість, за висновками цього цивіліста, актуалізується питання про появу такої категорії, як пайовики, оскільки про неї згадується лише в новій ст. 96-1 ЦК України, а Закон України «Про кооперацію» (ст. 2) закріплює, що «неподільний фонд – обов'язковий фонд, що формується за рахунок вступних внесків та відрахувань від доходу кооперативу і не підлягає розподілу між пайовиками». З огляду на це, згаданий вище цивіліст-сучасник пропонує:

1) вилучити зі ст. 96-1 ЦК України слова «засновник» та «пайовик», а доповнити словом «учасник (акціонер, член)» в усіх частинах та відмінках. Назву цієї статті викласти в такій редакції: «Права учасників (акціонерів, членів) юридичних осіб (корпоративні права);»

2) частину 6 ст. 96-1 ЦК України викласти в такій редакції: «Корпоративними відносинами є відносини між учасниками (акціонерами, членами) та юридич-

¹¹ Стефанчук Р. О. Особисті немайнові права фізичних осіб у цивільному праві (поняття, зміст, система, особливості здійснення та захисту): монографія / відп. ред. Я. М. Шевченко. Хмельницький, 2007. С. 85-86.

¹² Чернега В. М. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 18.

¹³ Там само. С. 18.

ною особою, що стосуються виникнення, здійснення, зміни, захисту та припинення корпоративних прав».¹⁴

Поняття організаційних правовідносин, що включені до предмета цивільного права, на законодавчому рівні не визначено. Це прерогатива українських цивілістів.¹⁵ Їх розглядають як «суспільні відносини, що виникають між юридично рівними і майново самостійними учасниками які володіють автономію волі, зміст яких становлять дії немайнового характеру, спрямовані на виникнення на впорядкування майнових або особистих немайнових відносин». До них відносять: відносини представництва (глава 17 ЦК України); відносини щодо створення або реорганізації юридичної особи (ст. ст. 87, 106, 107, 108, 109 ЦК України); відносини з попереднього договору (ст. 635 ЦК України); відносини з організації перевезень тощо.¹⁶

Будь-яка галузь права, крім самобутнього предмета правового регулювання, має метод правового регулювання. Не є винятком цивільне право.¹⁷ «Заслуговує на підтримку метод цивільно-правового регулювання, впроваджений і підтримуваний у ЦК, майже всі норми якого диспозитивні. ЦК містить багато презумпцій, що також свідчить про загальноновизнаний підхід про наявність або допустимість вважати належними ті чи інші права певних осіб».¹⁸ Отже, в приватному праві превалюють уповноважувальні норми.¹⁹

Цивілістичні школи України, як наголошено в одному з сучасних наукових видань, пропонують різні визначення поняття методу цивільного права.²⁰ Так, Є. О. Харитонов розуміє його як «сукупність специфічних засобів впливу на учасників цивільних відносин, що характеризуються, передусім, юридичною рівністю сторін, а також наданням останнім можливості врегулювання цих відносин на засадах їхнього вільного розсуду за винятками, встановленими цивільним законодавством».²¹

О. В. Кохановська, В. О. Бажанов окреслюють його як «цивільно-правові засоби формування поведінки учасників цивільних правовідносин (фізичних та юридичних осіб, публічних утворень) як приватних осіб».²²

¹⁴ Жорнокуй Ю. М. Інститут юридичної особи в контексті розвитку цивільного права України: проблеми удосконалення конструкції. *Цивільне право України: погляд у майбутнє*: збірник наукових праць до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 198.

¹⁵ Чернега В. М. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 19.

¹⁶ Кохановська О. В., Бажанов В. О. Цивільне право, предмет цивільного права. *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 849.

¹⁷ Чернега В. М. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 19.

¹⁸ Спасибо-Фатеева І., Крат В. Цивільний кодекс – 20 років потому. *Юридична газета*. Грудень 2023. №17-20 (775-778). С. 57.

¹⁹ Чернега В. М. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 20.

²⁰ Там само. С. 20.

²¹ Харитонов Є. О. До питання про визначення цивільного права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 533.

²² Кохановська О. В., Бажанов В. О. Цивільне право, диспозитивність як метод цивільного права (диспозитивний метод). *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав.

За визначенням О. Є. Кухарева, метод цивільного права являє собою «закріплені в його нормах способи та прийоми впливу на майнові та особисті немайнові відносини».²³

Методом цивільного права, на думку Є. О. Мічуріна, є «комплекс способів, засобів та прийомів, за допомогою яких право здатне впливати на особисті немайнові та майнові правовідносини».²⁴

Диспозитивний метод є таким, що перевалює в цивільному праві. Однак системі ознак методу цивільного права не презентовано всіма вченими нашої держави однаково.²⁵ Так, Є. О. Харитонов зазначає, що до диспозитивного уповноважуючого (правонаділяючого) елемента методу цивільно-правового регулювання належать:

а) юридична рівність сторін (незалежно від того, хто є учасником цивільних відносин, сторони цих відносин формально, тобто юридично рівні);

б) ініціатива сторін при встановленні правовідносин (учасники цивільних відносин самі, за загальним правилом, вирішують, чи вступати їм у ці відносини, чи укласти договір тощо);

в) можливість вибору учасниками цивільних відносин варіанту поведінки, що не суперечить засадам цивільного законодавства і моральності суспільства.²⁶

Є. О. Мічурін до ознак методу цивільного права відносить:

а) юридичну рівність учасників;

б) ініціативність у формуванні цивільних правовідносин і здійсненні цивільних прав;

в) майновий характер заходів юридичної відповідальності;

г) компенсаційний характер цивільної відповідальності;

г) забезпечення захисту цивільних прав.²⁷

О. В. Кохановська, В. О. Бажанов виокремлюють такі ознаки методу цивільно-правового регулювання:

а) юридична рівність учасників цивільних правовідносин (жоден із суб'єктів не набуває будь-яких переваг у відносинах, що регулюються нормами цивільного права);

б) незалежний організаційно-майновий статус учасників цивільних правовідносин (особи, вступаючи в цивільні правовідносини, зберігають самостійний (незалежний) організаційно-майновий статус суб'єкта цивільного права);

в) ініціативно-диспозитивний характер цивільно-правових норм (за загальним правилом суб'єктів цивільного права вступають у правові відносини на власний розсуд, за власним бажанням, самостійно визначають варіант своєї поведінки);

наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 844.

²³ Цивільне право. Загальна частина: навч. посіб. / [О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін.]; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків: ХНУВС, 2022. С. 14.

²⁴ Мічурін Є. О. Цивільне право. Загальна частина: навч. посіб. для підгот. до іспитів та заліків. Харків: Право, 2019. С. 11.

²⁵ Чернега В. М. Актуальні проблеми цивільного права та процесу: навч. посіб. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. С. 21.

²⁶ Харитонов Є. О. До питання про визначення цивільного права України. *Актуальні проблеми держави і права*. 2004. Вип. 22. С. 533.

²⁷ Мічурін Є. О. Цивільне право. Загальна частина: навч. посіб. для підгот. до іспитів та заліків. Харків: Право, 2019. С. 11-12.

г) відновлювально-компенсаційний характер захисних заходів порушеного права, спрямованих на майнову сферу порушника, а не саму особу (цивільно-правові способи та засоби захисту прав насамперед спрямовані на відновлення майнового стану особи та на відшкодування заподіяної їй шкоди). Зазвичай захист порушених цивільних прав здійснюється за ініціативою особою, права якої порушено.²⁸

У літературі, як зауважує З. В. Ромовська, поширеним погляд, згідно з яким юридична рівність є «характерною рисою методу цивільно-правового регулювання суспільних відносин. З цього робили висновок, що суспільні відносини стають цивільними завдяки їх цивільно-правовому регулюванню. Отже, рівність трактується численними прихильниками цього погляду як ознака, додана законодавцем, а не як така, що об'єктивно притаманна цивільним відносинам. В абсолютній більшості підручників з цивільного права написано, по старій звичці, саме так. Така позиція стала результатом перебільшення, гіперболізації значення держави і закону в житті людини. *Рівність учасників цивільних відносин, автономність їхньої волі є засадничою, фундаментальною ознакою цих відносин, а не результатом законодавчого впливу на них*».²⁹

На завершення доцільно навести такі слова: «Приватність як основна характерна риса цивільного права обумовлює «мегапринцип» цивільного права – його диспозитивність. Він є ключовим у формуванні поведінки особи – волю діяти на свій розсуд («як захочу!»), але... Все ж таки є «але». Дійсно, цивільно-правова диспозитивність дає широкі можливості, але вони все ж таки певною мірою обмежені».³⁰

1.2. Візія правового регулювання цивільних відносин та його механізм

Правове регулювання цивільних відносин має своєрідний механізм.

Механізмом правового регулювання цивільних відносин є скупченням цивільно-правового інструментарію (цивільно-правових засобів, способів і форм), злагоджена взаємодія якого спроможна впорядкувати цивільні відносини задля максимальної охорони інтересів суб'єктів цивільного права. До складників механізму правового регулювання цивільних відносин належать:

- а) норми цивільного права, правові звичаї, правочини і квазіправочини (цивільні домовленості);
- б) юридичні факти;
- в) цивільні правовідносини;
- г) акти здійснення та захисту цивільних прав і виконання обов'язків;
- ґ) правова свідомість;

²⁸ Кохановська О. В., Бажанов В. О. Цивільне право, диспозитивність як метод цивільного права (диспозитивний метод). *Велика українська юридична енциклопедія*: у 20 т. Харків: Право, 2016. Т. 9: Цивільне право / редкол.: Н. С. Кузнецова (голова), О. В. Кохановська (заст. голови), А. Б. Гриняк (відп. секретар) та ін.; Нац. акад. прав. наук України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-ту ім. Ярослава Мудрого; Науково-дослідний інститут правотворчості та науково-правових експертиз НАПрН України. 2023. С. 844-845.

²⁹ Ромовська З. Українське цивільне право. Загальна частина. Академічний курс: підручник. Видання четверте, доповнене. Київ, 2019. С. 3.

³⁰ Кузнецова Н. С. Мій шлях до цивільного права. *Цивільне право України: погляд у майбутнє*: збірник наукових праць до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 36.

д) правова культура.³¹

«Підмурком» механізму правового регулювання цивільних відносин є **норми цивільного права**. У літературі *норму цивільного права* окреслено як «правило поведінки, встановлене державою в актах цивільного законодавства, а також правила, встановлені безпосередньо учасниками цивільних відносин при здійсненні ними права на їх саморегулювання у сферах, передбачених законом, та поза межами, передбаченими законом державного регулювання, що спрямовані на врегулювання особистих немайнових і майнових відносин, заснованих на юридичній рівності, вільному волевиявленню, майновій самостійності їх учасників».³²

Норми цивільного права уможливлено диференціювати на:

- 1) **типові** (приписи, що встановлюють правила поведінки);
- 2) **атипові** (спеціалізовані).

Типові норми цивільного права уможливлено диференціювати на:

- а) регулятивні;
- б) охоронні.

До **регулятивних норм цивільного права належать**:

1) **уповноважувальні норми цивільного права** (наприклад, згідно з п. 1 ч. 1 ст. 31 ЦК України фізична особа, яка не досягла чотирнадцяти років (малолітня особа), *має право* самостійно вчиняти дрібні побутові правочини);

2) **зобов'язуючі норми цивільного права** (наприклад, відповідно до ч. 4 ст. 67 ЦК України опікун зобов'язаний вживати заходів щодо захисту цивільних прав та інтересів підопічного);

3) **заборонні норми цивільного права** (наприклад, згідно з ч. 4 ст. 281 ЦК України забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя).

Охоронні норми цивільного права (наприклад, відповідно до ч. 1 ст. 1172 ЦК України юридична або фізична особа відшкодовує шкоду, завдану їхнім працівником під час виконання ним своїх трудових (службових) обов'язків).

Згідно з ч. 1 ст. 4 ЦК України основу цивільного законодавства України становить **Конституція України**.³³

Відповідно до абз. 1 ч. 2 ст. 4 ЦК України *основним актом цивільного законодавства України є ЦК України*. Згаданий кодифікований акт ухвалений 16 січня 2003 року, а набрав чинності 01 січня 2004 року водночас із Сімейним кодексом України.

До структури ЦК України входять **6 книг**:

- «**Загальні положення**»;
- «**Особисті немайнові права фізичної особи**»;
- «**Право власності та інші речові права**»;
- «**Право інтелектуальної власності**»;
- «**Зобов'язальне право**»;
- «**Спадкове право**».

³¹ Чернега В. М. Візія механізму правового регулювання цивільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія «Право»*. 2023. Вип. 76. Ч. 1. С. 198-199.

³² Погрібний С. О. До питання про визначення норми цивільного права. *Цивільне право України: погляд у майбутнє*: збірник наукових праць до 70-річчя з дня народження Наталії Семенівни Кузнецової / за заг. ред. Р. О. Стефанчука, О. О. Кота. Одеса: Видавництво «Юридика», 2024. С. 355.

³³ Конституція України: Закон України від 28.06.1996. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>